

UDK: 070(497.5)"1943"
 32(497.5-3 Dalmacija)"1943"
 327(497.5:450)"1941/1943"
 Izvorni znanstveni članak
 Primljeno: 11. 9. 2008.
 Prihvaćeno: 24. 10. 2008.

Jadranske teme u *Hrvatskom narodu* od travnja 1941. do rujna 1943.

TOMISLAV JONJIĆ

Zagreb, Republika Hrvatska

Odnos vlasti Nezavisne Države Hrvatske prema talijanskoj okupaciji i aneksiji jednoga dijela hrvatskoga primorskog područja (svibanj 1941.- rujna 1943.) nemoguće je cjelovito analizirati bez uvida u način na koji je u tom razdoblju hrvatsko "dirigirano novinstvo" u domaćoj i inozemnoj javnosti stvaralo sliku o sudbini tih krajeva. U tom se smislu u ovom članku raspravlja o tretmanu jadranskih tema u središnjemu hrvatskom dnevniku, zagrebačkom *Hrvatskom narodu* do kapitulacije Italije u rujnu 1943. Autor ujedno dolazi do zaključka da je pisanje hrvatskih novina, u kontekstu mnogobrojnih prototalijanskih i "iredentističkih" istupa hrvatskih državnih dužnosnika i vojnih časnika, predstavljalo jedan od važnih čimbenika koji je talijansku diplomaciju i vojsku motivirao na pokušaje dubljega političkoga, gospodarskog, pa i teritorijalnog posezanja u Hrvatsku. Dok se u Hrvatskoj širila mržnja prema Italiji, talijanska je strana s razlogom Hrvatsku smatrala nelojalnim saveznikom, ne želeći shvatiti da je upravo talijanski imperijalizam onemogućio stvarno savezništvo.

Gljučne riječi: Nezavisna Država Hrvatska, Kraljevina Italija, dnevnik *Hrvatski narod*, Rimski ugovori

Uvod

Tisak nije samo često korišteno vrelo podataka o raznim događajima, nego je ujedno pokazatelj slike koju određeni režim želi o sebi stvoriti u javnosti. Slijedom toga, analiza novinstva – osobito onoga koje je nastajalo u onim sustavima i onim povijesnim situacijama kad državna vlast na različite načine, nerijetko vrlo otvoreno, uspijeva nadzirati i ograničiti slobodu riječi – omogućuje spoznaju o vrijednostima i idejama koje su se u tom sustavu promicale. Izbor tema, način njihove obrade, tekstualne i likovne prezentacije i sl. jasno pokazuje koje su se predodžbe i uvjerenja htjeli razviti i utvrditi u čitatelja. U tom je smislu u pogledu knjiga i novina koje su od travnja 1941. do svibnja 1945. izlazile na području Nezavisne Države Hrvatske (NDH) zanimljivo analizirati, između ostaloga, i to na koji su se način tadašnji hrvatski političari, novinari i publicisti odnosili prema sudbini hrvatskih područja koja su međunarodnim sporazumima (Italija) ili jednostranom okupacijom i aneksijom (Mađarska) ostala izvan teritorija NDH. Ovaj se tekst bavi upravo načinom

na koji su u hrvatskome novinstvu obrađivane jadranske teme od proglašenja NDH do rujna 1943., tj. do kapitulacije Italije i raskida Rimskih ugovora iz svibnja 1941.¹ Zbog prostornih ograničenja ovdje ćemo se ograničiti samo na pisanje zagrebačkog dnevnika *Hrvatskog naroda – glasila Hrvatskoga ustaškog pokreta*.² U stvarnosti, ono što vrijedi za *Hrvatski narod (HN)*, vrijedi i za ostale hrvatske dnevne i tjedne novine: u svima njima se redovito, skoro bez iznimke, iz broja u broj, na ovaj ili onaj način, izravno ili još češće neizravno, spominju mjesta, područja, ljudi i povijesni događaji s jadranske obale. Kao i u drugim publikacijama, i u *HN*-u se to čini najčešće posredno, donošenjem vijesti i ilustracija iz onih primorskih područja koja su ostala u sastavu NDH. No, bilo je očito da se to čini na način koji je trebao stalno podsjećati na hrvatstvo istočne obale Jadrana, pa tako i na hrvatstvo onih područja koja je Italija anektirala. Time se, nema sumnje, htjela održavati svijest o pripadnosti tih područja Hrvatskoj, što je istodobno značilo da se u javnosti htio stvoriti dojam kako se granice s Italijom ne smatraju trajnima.

To je osobito zanimljivo s obzirom na kasnije pritužbe jednoga od najistaknutijih ondašnjih hrvatskih novinara i novinskih urednika, Tiasa Mortigijije. U poratnome istražnome elaboratu, koji se u neku ruku smije smatrati njegovom autobiografijom, odgovorni je urednik *HN-a* i glavni urednik 1942. pokrenutog tjednika *Spremnost*, o reakcijama talijanske diplomacije i vojske na pisanje hrvatskoga tiska zabilježio: “Reagiraju i na svaku objavljenu umjetničku reprodukciju s motivom mora, primorskog krajolika ili života, na ‘morske sadržaje’ novela i sl. Motivi na pr. Splita, Korčule ili Kotora – a da se o Zadru, Rijeci ili Istri i ne govori – takvi motivi očiti na pogled ili točno označeni, nijesu se mogli u listu donositi. Morali ili nekako prokriumčariti ili se ograničavati na Dubrovnik, Senj i krajeve, koji su po ‘Rimskim ugovorima’ pripadali Hrvatskoj, tako u slikama i u pisanju. Ali, i to im o oko zapinjalo, jer da time mislimo - ‘pars pro toto.’”³ Kao što ćemo u nastavku vidjeti, Mortigijina tužaljka nije bila puka isprika jednog novinara i urednika, nego prilično precizna dijagnoza sta-

¹ Ovaj je članak bitno skraćeni te prerađeni i prilagođeni dio neobjavljenog rukopisa *Jadranski motivi u hrvatskoj javnosti od svibnja 1941. do rujna 1943.*, u kojem je obrađen način na koji se jadranskim motivima u vrijeme Rimskih ugovora pristupalo u hrvatskim dnevnim i tjednim novinama, školskim udžbenicima, promidžbenim publikacijama namijenjenima domovini i inozemstvu, književnim antologijama, enciklopedijama i leksikonima, te uopće u izdanjima koja su zbog svoje naravi ili zbog važnosti i ugleda nakladnika (npr. Glavni ustaški stan, Ustaški nakladni zavod, Hrvatski izdavački bibliografski zavod, Matica hrvatska i sl.) nesumnjivo bili podvrgnuti cenzuri, pa se iz tekstova koje je ona propuštala smije zaključivati o stvarnim pogledima predstavnika režima te, još više, o slici koju su o sebi htjeli stvoriti u javnosti.

² O hrvatskome novinstvu u doba NDH nema studija koje bi bile sveobuhvatne, temeljite i nepristrane. Za informativni ili parcijalni pregled v.: Ernest BAUER, “Novinstvo. Razvitak hrvatskog novinstva”, *Naša domovina. Knj. I. Nezavisna Država Hrvatska – sv. II. Hrvatska kultura – Politička poviest Hrvata*, (Gl. ur. Filip Lukas, Zagreb 1943.; Trpimir MACAN, *Spremnost 1942-1945*, Zagreb 1998.; Josip GRBELJA, *Uništeni naraštaj*, Zagreb 2000.; Petar POŽAR, *Leksikon povijesti novinarstva i publicistike*, Split 2001.; Božidar NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*, Zagreb 2005., 263.-321.; Ivica MATIČEVIĆ, *Prostor slobode. Književna kritika u zagrebačkoj periodici od 1941. do 1945.*, Zagreb 2007. i dr.

³ Tias MORTIGIJA, *Moj životopis*, (priredio T. Macan), Zagreb 1996., 79.

nja. Kad se to ima na umu, onda biva jasno da tekstovi s jadranskim motivima u hrvatskome novinstvu nisu bili samo kronika ni odjek svakidašnjih događaja, nego su sastavni i nerazdvojan dio vojnopolitičkih i diplomatskih previranja u hrvatsko-talijanskim odnosima.

HN je, nema sumnje, bio središnje i najvažnije glasilo kako u državnome, tako i u stranačkom smislu.⁴ Dijelom je to proizlazilo iz tradicionalnih razloga: list je počeo izlaziti prije rata, nekoliko mjeseci nakon povratka dr. Mile Budaka iz emigracije. Prvi broj se pojavio 9. veljače 1939., a zbog zabrane koju su donijele vlasti Banovine Hrvatske, br. 56 od 1. ožujka 1940. izišao je kao zadnji broj objavljen u Kraljevini Jugoslaviji. Čitavo to vrijeme urednik mu je bio M. Budak.⁵ Izvanredno izdanje *HN*-a objavljeno je već 10. travnja 1941. Naklada mu je uskoro uvelike porasla, a tijekom 1941.-1943. ritam izlaženja i sastav uredništva mijenjao se nekoliko puta.⁶ Iako će od proljeća 1942. ulogu novina koje donose opširnije političke komentare i sustavnije analize preuzeti tjednik *Spremnost (Spremnost. Misao i volja ustaške Hrvatske)*, u čije će uredništvo prijeći niz urednika i suradnika *HN*-a, ovaj dnevnik će do sloma NDH ostati središnje i najvažnije glasilo državne vlade i ustaškog pokreta.⁷ O njegovoj važnosti i utjecaju, uostalom, rječito govore i karijere njegovih urednika i ravnatelja: Matija Kovačić, Ivo Bogdan i Tias Mortigijija tijekom čitava postojanja NDH imaju vodeća mjesta u propagandi i novinstvu NDH.⁸ I to jasno potvrđuje da je *HN* izražavao službena stajališta hrvatske vlade, iako bi – razumije se – ocjena tog pisanja bila još potpunija i pouzdanija kad bi postojale ozbiljnije studije o ustroju i djelovanju cenzorske službe u NDH.⁹

⁴ Usp. E. BAUER, "Novinstvo. Razvitak hrvatskog novinstva", 1050. Slična gledište izražava i dr. Franjo Dujmović u kraćem elaboratu o hrvatskom novinstvu, sastavljenom u poratnoj emigraciji. Ivo OMRČANIN, *Hrvatska 1942*, bez mj. i god. (Zagreb, 1990.?), 425.-436.

⁵ Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine*, Zagreb 2006., 525.

⁶ Do uključivo br. 66. (19. travnja 1941.) u impresumu *HN*-a se navodi: "Za uredništvo 'Hrvatskog naroda' odgovara Matija Kovačić". Od br. 67. ravnatelj i glavni urednik je M. Kovačić, a odgovorni urednik T. Mortigijija. Njima se u br. 184 od 17. kolovoza 1941. pridružuje Danijel Uvanović kao "politički urednik". Od br. 375. (13. ožujka 1942.) izostavljeno je ime M. Kovačića, pa je kao ravnatelj i glavni urednik naveden D. Uvanović, a odgovorni urednik T. Mortigijija. Zbog Mortigijijina odlaska u *Spremnost*, do nove promjene u uredništvu *HN*-a dolazi u br. 380. od 19. ožujka 1942., otkad se kao ravnatelj i glavni urednik navodi D. Uvanović, a kao odgovorni urednik Antun Šenda. Počevši od br. 712. (20. travnja 1943.), kao ravnatelj i glavni urednik označen je Ivo Bogdan. Od br. 440. (3. lipnja 1942.) kao "vlasnik i izdavač" potpisan je Ustaški nakladni zavod d. d.

⁷ *HN*, koji je od 15. travnja do 7. prosinca 1941. izlazio svakog dana, od 8. prosinca 1941. prestaje izlaziti ponedjeljkom. Umjesto njega, *Hrvatskog lista* i *Novog lista*, od tog dana ponedjeljkom izlaze *Nedjeljne vijesti*, koje uređuje Antun Jedvaj.

⁸ Za osnovne podatke o njima vidjeti: *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941.-1945*, Zagreb 1997.

⁹ Podaci o ustroju i djelovanju cenzorske službe u NDH vrlo su manjkavi. Osnovne obavijesti vidjeti u: B. NOVAK, *Hrvatsko novinarstvo u 20. stoljeću*. U svakom slučaju, iz načina na koji su novine izvještavale o važnim događajima (ili su takve događaje i pojave uporno prešućivale), može se pouzdano zaključiti da je tadašnji ratni hrvatski tisak bio budno nadziran. Da je iznimno bilo i vrlo drastičnih primjera zadiranja u slobodu tiska, zorno svjedoči novinska obavijest datirana 26. veljače 1943., prema kojoj vijest "Rješava se stanbeni problem", što je toga istog dana objavljena na str. 5. *HN*-a "ne odgovara istini, a objavljena je krivnjom jednog člana uredništva,

I. *Hrvatski narod* o jadranskim temama do Rimskih ugovora

Proglašenje NDH 10. travnja 1941. još uvijek nije značilo priznanje nove države, a još manje priznanje i utvrđenje njezinih granica. Mađarska je aspirirala na Međimurje koje je u Travanjskom ratu, u sklopu operacija što ih je Njemačka sa svojim saveznicima poduzela na Kraljevinu Jugoslaviju, uspjela i okupirati te u idućem razdoblju – unatoč negodovanju i prosvjedu hrvatskih vlasti koje taj čin nikad nisu priznale – jednostrano anektirati. Njemačka je imala ograničenih teritorijalnih interesa u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i u istočnome Srijemu, gdje su se vojnostrateški razlozi (osiguranje Dunava, Zemuna i Beograda) ispreplitali s kombinacijama mjesnih prvaka njemačke manjine o stvaranju posebne njemačke upravno-teritorijalne jedinice koja bi i u državnompravnom smislu bila povezana s Trećim Reichom. Najveći problem ipak je predstavljala činjenica da je u talijansko-njemačkoj podjeli interesnih sfera, političko oblikovanje Dalmacije i Bosne i Hercegovine (BiH) prepušteno Kraljevini Italiji. Talijanska je vojska u Travanjskom ratu napala Jugoslaviju i okupirala pretežan dio područja na koja je Rim aspirirao, ali zbog spleta različitih okolnosti talijanskoj diplomaciji nije pošlo za rukom ostvariti maksimalističke planove. Italija je, ipak, kratkoročno postigla znatno proširenje na istočnoj obali Jadrana i u zapadnoj Makedoniji. U Rimu su 18. svibnja 1941. između NDH i Kraljevine Italije potpisane četiri isprave: Ugovor o određivanju granica između Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Italije, Sporazum o pitanjima vojničkoga značaja, koja se odnose na jadransko-primorsko područje, Ugovor o jamstvu i suradnji između Kraljevine Hrvatske i Kraljevine Italije, te Zaključni zapisnik. Također su između predsjednika hrvatske i predsjednika talijanske vlade razmijenjena pisma o načinu uređenja općine Split i otoka Korčule, te o pravima talijanske nacionalne manjine na području koje je postalo sastavnim dijelom Hrvatske.¹⁰ Tom prigodom je poglavnik NDH dr. Ante Pavelić ponudio hrvatsku krunu vojvodi od Spoleta, ali ta ponuda nije izrađena kao pisani dokument.¹¹

Ma koliko ti ugovori, a osobito onaj o određivanju granica, teško odjeknuli u Hrvatskoj, oni su objektivno bili veliki korak prema konsolidaciji režima i države, te su omogućili uspješno rješenje otvorenih graničnih pitanja s Trećim Reichom kao i povoljno određivanje istočne granice NDH, dakle i državnompravno uključenje čitave BiH (prema Srbiji zakonskom odredbom o istočnoj granici, a zatim i

koji je radi toga uhićen” (*HN*, br. 668, 27. veljače 1943., 3.) U vijesti koja je rezultirala tako drastičnom mjerom, nije, inače, moguće pronaći nikakvu, a pogotovo ne otvorenu političku diverziju, nego se tek raspravlja o stanju na tržištu stanova i najavljuje nova zakonska regulativa na tom području.

¹⁰ O vanjskopoličkim i unutarnjopolitičkim okolnostima koje su dovele do sklapanja ovih isprava, poznatih pod skupnim nazivom Rimskih ugovori, te o diplomatsko-političkim previranjima u kontekstu uspostave, priznanja i određivanja granica NDH, opširnije: Bogdan KRIZMAN, *Pavelić i ustaše*, Zagreb 1978., 399.-474.; ISTI, *NDH između Hitlera i Mussolinija*, Zagreb 1983., 11.-35.; Vjekoslav VRANČIĆ, *Branili smo Državu*, München-Barcelona 1985., 177.-344.; Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb 2000., 143.-484.

¹¹ Za još uvijek prevladavajuće shvaćanje o motivima i posljedicama toga Pavelićeva čina, usp. Hrvoje MATKOVIĆ, *Designirani hrvatski kralj Tomislav II.*, Zagreb 2007.

prema Crnoj Gori međunarodnim ugovorom s Italijom). U Hrvatskoj su oni izazvali mnogobrojne društvene i političke posljedice, koje su se skoro bez iznimke negativno odrazile na stabilnost države. Osim njihovih diplomatsko-političkih posljedica u užem smislu, koje su predmet zapravo svih rasprava o sudbini NDH, moguće je analizirati i na koji je način na njih reagirala "javnost", odnosno, jesu li točne predodžbe da je tadašnji hrvatski režim bio krajnje popustljiv prema talijanskim imperijalističkim prohtjevima i da je ta popustljivost došla do izražaja i u zatumljivanju elementarnih izraza nacionalne svijesti i ponosa? To pitanje nije nebitno, to prije što je takva predodžba ušla i u školske udžbenike, čiji autori kao da ne osjećaju potrebu ponuditi bilo kakav dokaz za svoje tvrdnje,¹² a ona – barem u nešto ublaženoj formi – nije rijetka ni u najnovijoj historiografiji, gdje se počesto prihvaća na temelju slabih dokaza.¹³

Odmah nakon proglašenja NDH, u *HN*-u se objavljuju članci i proglašuje iz kojih se nedvojbeno zaključuje da nove vlasti smatraju Dalmaciju sastavnim dijelom hrvatske države.¹⁴ Da ipak predstoji borba za granice, bilo je jasno od

¹² Tako se u jednome školskom udžbeniku, bez ikakva uporišta u činjenicama, tvrdi: "Spomenimo još jednu apsurdnu: nisu se smjele pjevati pjesme u kojima se spominje more, pa su neki lokali zbog kršenja te odredbe (pjesme 'Marjane, Marjane') bili zatvoreni". Krešimir ERDELJA, Igor STOJAKOVIĆ, *Tragom prošlosti 8., Udžbenik za 8. razred osnovnih škola*, Zagreb 2007., 127. Posve je lako zamisliti dojam koji takva tvrdnja ostavlja na učenike, iako autorima udžbenika očito nije poznato da je pjesma "Marjane, Marjane" u razdoblju od 1941. do rujna 1943. više puta izvedena na Državnoj krugovalnoj postaji, prema prethodnoj najavi objavljenoj u listovima *Hrvatski krugoval* i *HN*, a da ju je na Zrinjercu javno izvodila i Glazba I. ustaške pukovnije. Suvišno je spominjati stotine drugih dalmatinskih pjesama i napjeva emitiranih na radiju od travnja 1941. do rujna 1943.

¹³ Bartulin, primjerice, bez ikakvih rezervi prihvaća tvrdnju N. Kisić-Kolanović da je jedna od najpoznatijih ustaških koračnica, *Naprijed mornari s plavoga Jadrana*, do 1943. bila "službeno zabranjena" na talijanski zahtjev, iako su je hrvatski vojnici iz prosvjeda ipak prkosno pjevali. Nevenko BARTULIN, "The NDH as a 'Central European Bulwark against Italian Imperialism': An Assessment of Croatian-Italian Relations Within the German 'New Order' in Europe 1941-1945", *Review of Croatian History*, 3/2007, br. 1, 65. Pritom N. Kisić-Kolanović zapravo ne navodi dokaz o postojanju takve zabrane, nego se poziva na izvješće jednoga talijanskoga diplomata od 15. srpnja 1943. Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija: političke veze i diplomatski odnosi*, Zagreb 2001., 370. Prostor ovdje ne dopušta načelno bavljenje kvalitetom i pouzdanošću tvrdnji iz tzv. diplomatskih izvješća. No, ako se činjenice koje danas smatramo neprijepornima usporede s onim što su o njima u posljednjih stotinjak godina pisali i izvještavali tzv. diplomatski promatrači, postaje potpuno jasno da zbirke diplomatskih izvješća često predstavljaju jedva nešto više od glasina i poluinformacija, koje određenu vrijednost dobivaju tek nakon usporedbe s drugim vrelima. U konkretnom slučaju, iako ona pouzdano govori o osjećajima toga talijanskog izvjestitelja, ovu je ocjenu o zabrani jedne pjesme uputno usporediti s mnogobrojnim vijestima iz hrvatskog tiska 1941.-1943. o ustrojavanju Hrvatske (ratne) mornarice, o učestalom izvođenju mornarskih koračnica (*Mornarska, Hrvatski mornari* i sl.) i drugih mornarskih pjesama (najčešće u izvedbi braće Sutlović uz pratnju skupine "Veseli mornari", ili u izvedbi Fulgencija Vucemilovića i Petra Krelje) na Državnoj krugovalnoj postaji i u mnogobrojnim svečanim prigodama kojima su bili nazočni visoki državni, stranački i vojni predstavnici. Tek nakon toga može se ozbiljnije raspravljati o stvarnim ili navodnim zabranama narodnih pjesama s jadranskim temama.

¹⁴ U propagandnim člancima i lecima objavljenima u predratnome razdoblju, ustaški prvaci naglašavaju da se bore za obnovu hrvatske države na "čitavu narodnosnom i povijesnom području Hrvatske", što uključuje prostor od Međimurja do Boke kotorske i od Jadrana do Drine, Dunava i Save. Iznimku čini tekst tzv. "Novogodišnje poslanice hrvatskom narodu od Poglavnici

prvog dana. Hrvatsko novinstvo sredinom travnja donosi veliki broj članaka o Međimurju, BiH, Srijemu, Bijeloj Krajini itd. kao sastavnim dijelovima hrvatskoga narodnog i državnog područja. Najveća pozornost posvećuje se Dalmaciji. U broju od 17. travnja *HN* donosi članak "Naše more i obale". Prema tom članku, proglašenje NDH izazvalo je veliko oduševljenje u Dalmaciji, koja je "najčišći hrvatski kraj" odnosno "najhrvatskiji dio naše države" i ujedno "kolijevka hrvatske države". Dalje se ističe njezina geopolitička i gospodarska povezanost sa zaleđem, te se nastavlja: "Dalmatinska Hrvatska, kopneni i otočni dio u cjelini, s narodnoga historijsko-državnopravnog gledišta svakako je najneospornija čest naše države. Osim toga, ona je naš životni prostor u najpotpunijem smislu i značenju ovoga pojma. Naš Jadran i naša obala prava su pluća hrvatskoga narodnog i državnog organizma. Tu je naš izlaz u široki svijet, jedan od najvažnijih izvora našega gospodarstva. Kontinentalni i primorski dio Hrvatske je ne samo narodna, državopravno-historijska, već i geopolitička i gospodarsko-prometna cjelina. Tisuću kilometara hrvatske obale Jadrana najveća je vrijednost hrvatskog naroda i naše obnovljene države. Imperativ je hrvatske državne i narodne politike, da našu obalu i primorski dio Hrvatske sačuva, unaprijedi i što više podigne. To nam nalaže naša povijest, geografija, ekonomija i kultura. (...) U oslobođenoj Domovini i obnovljenoj nezavisnoj državi (sic!) Hrvatskoj, novom će snagom i žarom ponovno izbiti sva darovitost našega hrvatskoga primorskog elementa duž čitave istočne hrvatske obale Jadranskoga mora."¹⁵ U listu se Dalmaciji pripisuje i velika uloga u razvitku Ustaškog pokreta. To je dodatni zalog njezine zajedničke sudbine s drugim hrvatskim zemljama, a ujedno je to posve normalno jer "Dalmacija je klasično hrvatsko tlo. Prva hrvatska državna organizacija nalazila se na teritoriju Dalmatinske Hrvatske i zapadne Bosne. Najborbenija hrvatska krv još i danas živi u onom sivom kršu... (...) Velika je zasluga hrvatskog ustaškog pokreta, da je u jednoj misli uspio okupiti sve hrvatske krajeve i da danas Hrvatska reagira jedinstveno i jednodušno, kao možda nikada poslije čitavog niza stoljeća. (...) Radi toga neka naša braća u Dalmatinskoj Hrvatskoj budu uvjereni da su misli hrvatskoga glavnoga grada i banske Hrvatske ovih dana uz njih".¹⁶

Jedan od prvih koraka koje je Pavelić poduzeo bilo je primanje ustaških prvaka iz Dalmacije. Pod naslovom "Dalmatinski Hrvati kod Poglavnika. Po-

ka Dr. Ante Pavelića" od 1. siječnja 1941., u kojoj se najavljuje "ostvarenje nove i junačke Hrvatske u okviru majke Italije". Petar POŽAR, *Ustaša. Dokumenti o ustaškom pokretu*, Zagreb 1995., 121.-122. Iako napominje da je taj tekst "napisan (...) drugačije od ostalih u tom razdoblju, pa se može posumnjati u njegovu vjerodostojnost", Požar previda da već i elementarna logika upućuje na to da bi takav letak bio posve nepodoban za Pavelićevu propagandu, pa ga ipak uvrštava u dokumente Ustaškog pokreta, tvrdeći da "u literaturi nikad nije bio osporen s ustaške strane". N. Kisić-Kolanović s pravom zaključuje da je riječ o krivotvorini jugoslavenskog režima. N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 42.

¹⁵ *HN*, br. 64, 17. travnja 1941., 2.

¹⁶ "Ustaška borba u Dalmaciji. Kolijevka hrvatske države prednjači u oslobodilačkoj borbi i ustaškoj organizaciji", *HN*, br. 64, 17. travnja 1941., 5. Dan kasnije, *HN* piše: "Dalmatinska Hrvatska bila je središte stare hrvatske države", u kojem se opet opširno obrazlaže sloga u tome "da nekadanje središte hrvatske države ima da bude zauvijek združeno sa novim središtem i glavnim gradom, našim Zagrebom.", *HN*, br. 65, 18. travnja 1941., 4.

glavnik pozdravlja dalmatinske Hrvate i ističe svoju naročitu ljubav prema dalmatinskim Hrvatima”, *HN* izvješćuje da je prigodom tog primanja 17. travnja Pavelić izjavio da mu Dalmacija leži na srcu i da njezine brige nikad neće puštiti iz vida.¹⁷ Nekoliko dana kasnije, on je primio izaslanstvo hrvatskih sveučilištaraca. Zahvalio im je na njihovu domoljubnom radu i doprinosu uspostavi hrvatske države, te je ujedno izložio osnovne smjernice državne politike, naglašavajući da se nova vlast neće nikomu osvećivati. Novine su sutradan objavile da su tom prigodom hrvatski sveučilištarci ustaše položili zavjet vjernosti Poglavniku, a on im je uzvratio govorom, u kojem se nalazi i sljedeće obećanje: “Borit ćemo se za cjelokupnost svoje zemlje, borit ćemo se, da u sklop naše države Hrvatske dođu svi Hrvati. Kako je hrvatski narod sada pobedio, tako će svagda i u buduće pobediti, kad to bude potrebno i kad to sam bude htio. Sloboda je naša i mi je više ne damo.”¹⁸ Te će važne i borbene Pavelićeve programatske riječi vodeći zagrebački i hrvatski list – ali i druge publikacije – u idućim mjesecima i godinama objavljivati više puta, u posebnim okvirima i na istaknutim mjestima, a bit će uvrštena i u školske udžbenike.

No, želje su bile jedno, a odnosi snaga i stvarne mogućnosti drugo. Hrvatska je željela pitanje granica s Italijom ostaviti za budućnost, ali se Mussoliniju žurilo, pa je prvi krug hrvatsko-talijanskih pregovora održan u Ljubljani 25. travnja 1941. *HN* nije izvješćivao o tome, niti o diplomatskim aktivnostima idućih dana, ali je u posljednjim danima travnja u nizu tekstova naglašavao hrvatstvo Dalmacije, kako u davnoj povijesti, tako i u najnovije doba. Da sve ipak ne ide u najboljem redu, možda se moglo naslutiti iz činjenice da je, javljajući kako splitsko Hrvatsko narodno kazalište predstavom Gene Senečića slavi uskrsnuće NDH, središnji hrvatski list imao potrebu naglasiti: “Ova kulturna manifestacija povezanosti metropole Hrvata s našim Splitom ima posebno značenje u ove dane.”¹⁹ Množe se tih dana tekstovi o dalmatinskim temama, pa se na istaknutome mjestu i u opširnom tekstu podsjeća na to da je Dalmacija sastavni dio hrvatskih zemalja: “Dalmatinsku Hrvatsku treba zvati pravim imenom. Već je Vitezović zabacio ime Dalmacija i uzeo ime Hrvatska.”²⁰ *HN* piše i o tome da “hrvatska država treba jaku trgovačku mornaricu”. Uništavanje hrvatske pomorske privrede plod je sustavnog rada jugoslavenske protuhrvatske politike. Novo vrijeme i neovisna država jamstvo su zaokreta u tome pogubnom trendu.²¹ Nisu bez nacionalnopolitičke poruke bile ni oduševljene pohvale koje je Blaž Jurišić ispisivao predsjedniku Matice hrvatske i vodećem hrvatskom geopolitičaru, svećeniku Filipu Lukasu, posebno ističući Lukasovo zalaganje za ujedinjenje Dalmacije s gornjom Hrvatskom.²²

Talijanski su promatrači od prvih dana, ponekad i s vidnim iznenađenjem, izvještavali o raširenoj hrvatskoj svijesti u Dalmaciji, te o izrazima na svakom

¹⁷ *HN*, br. 65, 18. travnja 1941., 7.

¹⁸ *HN*, br. 72, 25. travnja 1941., 1.-2.; *Poglavnik govori*, Zagreb 1941., 14.-16.

¹⁹ *HN*, br. 72, 25. travnja 1941., 8.

²⁰ *HN*, br. 73, 26. travnja 1941., 6.

²¹ *HN*, br. 76, 29. travnja 1941., 8.

²² *HN*, br. 78., 1. svibnja 1941., 6.

koraku vidljivoga hrvatskog nepovjerenja prema Italiji i o naglom porastu simpatija za Nijemce. Hrvatsko isticanje pripadnosti BiH Hrvatskoj i posezanje za Sandžakom koji je u talijanskim planovima imao posebno mjesto, kao i donošenje rasnog zakonodavstva te pokušaji uvlačenja Berlina u hrvatsko-talijanske pregovore o granicama, bili su dodatni znak za zabrinutost. Iz iznenađujuće oseke tekstova o Jadranu i Dalmaciji prvih dana svibnja 1941. moglo bi se zaključiti kako je uredništvo ipak bilo upućeno u to da talijanski zahtjevi dovode u pitanje čak i opstanak države, a da je nada u njemačko posredovanje splasnula. Na takav se razvoj i u *HN*-u reagira podilaženjem Rimu te veličanjem snage i važnosti Italije u nizu članaka objavljenih početkom svibnja.

Nasuprot tome, u *HN*-u nisu objavljene vijesti ni o drugome krugu hrvatsko-talijanskih pregovora, odnosno o susretu Pavelića i Mussolinija u Tržiču 7. svibnja 1941., kad je u glavnim crtama postignut sporazum o granicama i o budućim odnosima dviju država. Tek pred polazak hrvatskog izaslanstva u Rim, vodeći je hrvatski dnevnik serijom članaka nagovijestio konačno uređenje hrvatskih granica. Iako se u tekstu "Pred rješenjem pitanje granica naše države" veličaju postignuća posljednjih tjedana, ipak se oprezno najavljuje: "Hrvatska državna vlada na čelu sa Poglavnikom drom Antom Pavelićem učinila je i čini u pregovorima glede granica Nezavisne Države Hrvatske sve što je u njezinoj moći, da ostvari povijesno državno pravo hrvatskoga naroda i da Nezavisna Država Hrvatska bude organizam sposoban za život i snažan razvitak, što je u interesu ne samo hrvatskoga naroda, nego i nove Evrope. Još nas dijeli kratko vrijeme od konačnog ustanovljenja naših državnih granica, ali već sada možemo reći – i hrvatski narod će to primiti *s puno razumijevanja i svijesti* – da će područje Nezavisne Države Hrvatske obuhvatiti *gotovo sve*, gdje se nekada vijala zastava Tomislavove i Krešimirove Hrvatske."²³ Uz niz članaka o istoj temi, list sutradan objavljuje Zakonsku odredbu o Zvonimirovoj kruni.²⁴ Ugledni povjesničar dr. Miho Barada posebno je za *HN* napisao članak "Državnopravno značenje krunidbe kralja Zvonimira", u kojem je istaknuo kako su ključni plodovi Zvonimirove vladavine potpuno osamostaljenje Hrvatske te priključenje ("prisajedinjenje") Dalmacije hrvatskoj državi.²⁵

Nakon niza uvijenih najava, jasan i nedvojbena nagovještaj da Hrvatsku teritorijalni gubici ipak ne će mimoići, bio je radijski govor doglavnika i ministra dr. Mile Budaka od 15. svibnja 1941. Upravo je Budaka – vjerojatno zbog njegove popularnosti – zapala teška zadaća da na radiju održi govor u kojem najavljuje neizbježnost teritorijalne žrtve. Izvadci iz toga govora, s velikom Bu-

²³ *HN*, br. 92., 15. svibnja 1941., 1. (Istaknuo T. J.)

²⁴ *HN*, br. 93., 16. svibnja 1941., 1.

²⁵ *HN*, br. 93., 16. svibnja 1941., 2. Dan kasnije je u *HN*-u o kralju Zvonimiru pisao i dr. Antun Dabinović. U tom smislu je zanimljivo mišljenje da je hrvatski "iredentizam" i nemirenje s gubitkom dijela primorskog područja svjesno, iako tek implicitno sadržano i u Zakonskoj odredbi o kruni kralja Zvonimira, budući da je Zvonimir, koji je vladao od 1075. do 1089. "ujedinio obalu i otoke sa zaleđem". Stevan K. PAWLOVITCH, *Unconventional Perceptions of Yugoslavia, 1940-1945*, New York 1985., 124. prema N. BARTULIN, "The NDH as a 'Central European Bulwark'", 62.

dakovom fotografijom, objavljeni su u *HN*-u pod naslovom “Granice se zatvaraju. Poglavnikova Hrvatska bit će veća nego je hrvatska država ikad bila. ‘Morat ćemo podnijeti i žrtve oslobodjenja’”. U tom je govoru Budak naglasio Pavelićevu odlučnost i dalekovidnost, dodajući kako bi Hrvatska, da nije bilo Poglavnika, doživjela sudbinu Slovenije i Srbije, odnosno, bila bi okupirana i podijeljena. I sada je – zaključuje Budak – Poglavnik postigao najviše što se u danim okolnostima moglo postići.²⁶

II. Jadranske teme nakon potpisivanja Rimskih ugovora

Koliko god se o pregovorima i njihovu tijeku šutjelo, toliko je državno vodstvo odmah nakon sklapanja ugovora odlučilo cjelovito i bez prikrivanja nepovoljnih pojedinosti izvijestiti javnost o njihovu sadržaju. Tekstovi ugovora, kao i vijest o ponudi krune, već sutradan su u cijelini objavljeni u *HN*-u, a ugovori su kasnije objelodanjeni i u službenoj zbirci međunarodnih ugovora.²⁷ Gubitku i teškome psihološkom udarcu režim je pokušao parirati time što je isticano kako se Italija pretvara u jamca hrvatske opstojnosti, teritorijalne cjelovitosti i neovisnosti te kako talijanska vojska sada gubi značaj okupacijske i postaje posadna snaga, pa će idućih dana hrvatskoj strani postupno predavati vlast u područjima koja su ostala u sastavu NDH. Usporedno se isticao dobitak čitave BiH te se stiliziranim zemljovidima i brojidbenim podacima dokazivalo, da je sa svojih 115.133 km² “Poglavnikova Hrvatska najveća hrvatska država u povijesti”.²⁸

Pavelić se u Hrvatsku vratio kasno uvečer 19. svibnja 1941. Odmah je odlučio da se “u ovim časovima pogleda oči u oči” sa svojim pristašama, pa je na Markovu trgu već 21. svibnja održao govor u kojem je sažeto prikazao sadržaj Rimskih ugovora i rekao da se stvaranju države, na žalost, morala prinijeti i poneka žrtva.²⁹ Bio je to uvod u seriju tribina i skupština koje su idućih tjedana diljem Hrvatske održali visoki državni dužnosnici, objašnjavajući narodu sadržaj i svrhu ugovora, te koristi koje iz njih – unatoč teškoj žrtvi – za mladu državu proizlaze. Osnovne teze tih govora svode se na tvrdnje da je tek njima došlo do stvarnog priznanja i učvršćenja hrvatske države u sklopu novoga europskog poretka. Hrvatskoj je zajamčen opstanak, ona je skoro u cijelini ujedinjena, a istodobno je izbjegla sudjelovanje u ratu (kako se tada izražavao dr-

²⁶ *HN*, br. 93, 16. svibnja 1941., 2. S obzirom na pisanje hrvatskoga tiska, i ovaj Budakov govor u kojem se poteže usporedba sa Slovenijom i Srbijom, teško je shvatljivo da se i danas u historiografiji zna tvrditi kako je Pavelić tek kasnije, i to u rujnu 1943., nakon što su Rimski ugovori proglašeni ništavnima, inventivno “smislio” nategnuti izgovor da je alternativa tim ugovorima bio gubitak države odnosno ključnih elemenata državnoga vrhovništva.

²⁷ *HN*, br. 96, 19. svibnja 1941., 1.-3.; NDH, Ministarstvo vanjskih poslova, *Međunarodni ugovori 1941*, 49.-64.

²⁸ *HN*, br. 96, 19. svibnja 1941., 4.-6. Stilizirani zemljovid Hrvatske kroz povijest objavljivani su kasnije puno puta u mnogobrojnim publikacijama, ali nikada nije ponovljen podatak o tolikoj površini NDH.

²⁹ Čitav je govor objavljen u *HN*-u, br. 99, 22. svibnja 1941., 1.-2., te u glasilu *Ustaša. Vjesnik Hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta*, br. 1, 22. svibnja 1941., 17.-20. Usp. *Poglavnik govori*, 18.-25.

žavni tajnik Mladen Lorković). Upravo su Rimski ugovori omogućili povratak BiH u sastav hrvatskih zemalja i osigurali oslobođenje Međimurja. Hrvatska je izgubila područja koja su i povijesno i narodnosno njezina. Taj teritorijalni gubitak jest bolan, ali se Hrvatima koji su ostali izvan sastava NDH jamče sva manjinska prava i prijateljski postupak. *HN* je redovito bilježio te skupštine pa se iz njegova pisanja može zaključiti da su one do 15. lipnja 1941. održane u 33 mjesta, pri čemu je nastupilo četrdesetak govornika, praktično najistaknutijih predstavnika države i režima.

Razumljivo je da ti govori najviših državnih dužnosnika i javnih radnika nisu mogli anulirati nezadovoljstvo najširih narodnih slojeva. Ohrabrujuće vijesti da talijanska vojska u širokim dijelovima Hrvatske prepušta vlast hrvatskim tijelima, i da se “preuzimanje hrvatskih krajeva obavlja (...) točno u smislu zaključenih ugovora”, koje su sukcesivno objavljivane, samo su u ograničenoj mjeri mogle stišavati nezadovoljstvo.³⁰ Unatoč nesumnjivo točnim ocjenama da su mnogi Hrvati, uključujući i one iz dijelova Dalmacije koje je Italija anektirala, imali razumijevanja za objašnjenje da Rimski ugovori predstavljaju žrtvu dijela za cjelinu, i da je teritorijalni gubitak u postojećim okolnostima puno manje zlo nego da nije uspostavljena hrvatska država,³¹ to je nezadovoljstvo nedvojbeno bilo veće od onoga s kojima se hrvatski narod suočio 1920., kad je potpisom dr. Ante Trumbića na Rapallskome ugovoru bio prisiljen podnijeti teritorijalne žrtve radi okončanja talijanske okupacije, te priznanja i stabiliziranja prve jugoslavenske države. To su nezadovoljstvo izražavali kako istaknuti intelektualci, tako i obični ljudi. Kako pokazuju svakidašnja izvješća s ustaških skupština zakazanih tim povodom, državni su dužnosnici upozoravali na to da je riječ o žrtvi koja se zbog objektivnih prilika nije mogla izbjeći, sugerirajući time da je alternativa bila daleko pogubnija. Takve su formulacije, razumljivo, sadržavale i izraze nezadovoljstva, koje se smirivalo i tješilo isticanjem uspjeha na drugim stranama. U tom je smislu pisalo i nadzirano novinstvo. Tako je *HN* prenio Dujmovićev članak iz *Nezavisne Države Hrvatske*, tjednika za selo, u kojem se raspravlja o mjestu i ulozi seljaštva u Hrvatskoj, te se ocjenjuje kako su hrvatske granice povoljnije i prema Mađarskoj i prema Srbiji, jer imamo i Međimurje i cijelu Bosnu do Drine, a “spasili smo i najveći dio jadranske obale i ostali smo pomorski narod, iako su opasnosti gubitka bile veće”.³²

U toj je situaciji najutješnija bila činjenica da su se rješenja nametnuta tim ugovorima na hrvatskoj strani općenito smatrala privremenima. Da ni Talijani nisu bili uvjereni u trajnost tog rješenja, pokazuje činjenica da je ministar vanjskih poslova Galeazzo Ciano u svom dnevniku odmah nakon potpisivanja ugovora, 18. svibnja 1941., zabilježio kako je na rimskim ulicama malo svijeta, dok je raspoloženje hladno: “Vidjet ćemo, je li ono što smo sagradili trajno. Možda se varam, ali se u zraku osjeća provizornost. I zbog toga je publika ravnodušna.”³³

³⁰ Vijesti o preuzimanju vlasti u Makarskoj objavljene su u *HN*-u 23. svibnja, o preuzimanju Dubrovnika i okolice 25. svibnja 1941. itd.

³¹ N. BARTULIN, “The NDH as a ‘Central European Bulwark against Italian Imperialism’”, 58.

³² *HN*, br. 101, 24. svibnja 1941., 5.

³³ Galeazzo CIANO, *Tagebücher*, Bern 1946., 323.-324.

Hrvatski poslanik u Berlinu, Branko Benzon, njemačkom je ministarstvu vanjskih poslova otvoreno rekao da Hrvati nametnute ugovore nikad neće priznati.³⁴ I Pavelić je svoje najbliže suradnike tješio da će se stvar nakon rata povoljno urediti, a ni pred službenim njemačkim predstavnicima nije mogao skriti svoje ogorčenje na Italiju.³⁵ Mnogobrojna diplomatska izvješća govorila su kako i strani (pa i njemački i japanski) diplomati i vojnici talijanska postignuća u Hrvatskoj i u zapadnoj Makedoniji, koja izazivaju teškoće u odnosima Rima i Zagreba odnosno Sofije, smatraju privremenima.³⁶

Ni hrvatski mediji, očito, nisu vjerovali da je teritorijalni gubitak iz svibnja 1941. trajan. *HN* je iz dana u dan nastavio objavljivati tekstove u kojima se izravno ili neizravno podsjeća na hrvatstvo istočne obale Jadrana. Već 20. svibnja list piše kako je “izaslanstvo sjeverne Dalmacije položilo vijenac na grob dra Ante Starčevića”, a uplašeni su i novi doprinosi za hrvatsku mornaricu.³⁷ Ing. M. piše o tome da “Hrvatska dobiva nove moderne ceste”, pri čemu je osobito važna cesta Okučani – Banjaluka – Split. Treba računati na promet stranaca i “izrabiti sve prednosti koje pruža Jadransko more Nezavisnoj Državi Hrvatskoj”.³⁸ *HN* skoro svakog dana objavljuje raspored emisija Državne hrvatske radiopostaje (u kasnijem razdoblju Državne hrvatske krugovalne postaje), a i iz njega izvire sasvim jasno stajalište glede gubitka dijela jadranskog područja. Već 20. svibnja na programu su bile glazbene teme sa sasvim jasnim nacionalnim i političkim porukama: Kuzmanićev “Pozdrav Visu” (koračnica), Šrabčev “Dalmatinski šajkaš”, Magdaleniceva “Međimurska”, Matetić-Ronjgovljeva “Galiotova pesan” i dr.³⁹ Radio će i u idućim tjednima i mjesecima nastaviti s emitiranjem priloga koji su sami po sebi održavali nadu u ponovno oslobođenje primorskih dijelova Hrvatske. Tako je 22. svibnja objavljena Odakova harmonizacija hrvatskih pjesama iz Međimurja te Katićev “Bodulski ples”.⁴⁰ Emitirane su i istarske pjesme: u rasporedu emisija za 29. svibnja navodi se kako će tog dana Državna hrvatska radiopostaja, osim dvije arije iz Gotovčeve opere “Morana”, emitirati i skladbu Ivana Matetića-Ronjgova “Pod Učkun”.⁴¹ Dan kasnije je hrvatsko slušateljstvo slušalo bogat glazbeni program: *HN* je najavio da hrvatske dalmatinske pjesme pjeva Silvio Sutlović uz pratnju gitare (1. “Marice, divojko”, 2. “Marjane, Marjane...”, 3. “Ustat ću rano ja”, 4. “Ajme, ča ću mu ja”, 5. “Vrbniče nad morem”, 6. “Ne ću ti više”, 7. “Lipe li su mlade Kaštelanke”, 8. “Dobra večer uzorita”), a u sklopu koncerta Hrvatskoga

³⁴ B. KRIZMAN, *NDH između Hitlera i Mussolinija*, 42.

³⁵ Isto, 56., 67. i dr.

³⁶ Opširnije u: B. KRIZMAN, *NDH između Hitlera i Mussolinija*. Veliki broj izvješća hrvatskog poslanstva u Sofiji u kojima visoki bugarski i strani diplomati predviđaju neizbježnost takvog razvitka, vidjeti u: *Poslanstvo NDH u Sofiji. Diplomatski izvještaji 1941.-1945.*, (priredila N. Kisić-Kolanović), sv. 1, Zagreb 2003.

³⁷ *HN*, br. 97, 20. svibnja 1941., 5.-6.

³⁸ *HN*, br. 97, 20. svibnja 1941., 10. Iza pseudonima “ing. M.” vjerojatno se krije Milivoj Mostovac.

³⁹ *HN*, br. 97, 20. svibnja 1941., 8.

⁴⁰ *HN*, br. 99, 22. svibnja 1941., 7.

⁴¹ *HN*, br. 106, 29. svibnja 1941., 11.

pjevačkog društva “Kolo” izvedeno je i Brkanovićevo “Konavosko pirovanje”.⁴² Posljednjeg dana svibnja na radiju je emitirana i koračnica “Mornarska”.⁴³ Istu je Muhvićevu koračnicu radijski program najavio i za 7. lipnja 1941.⁴⁴ Glazba redarstvene straže priredila je koncert 8. lipnja, a na programu se našao i Šrabčev “Dalmatinski šajkaš”.⁴⁵ Državna hrvatska radiopostaja je 11. lipnja prenosi- la koncert Glazbe Prve ustaške pukovnije, u sklopu kojega su izvedene sljedeće skladbe: 1. Corelj, “Hrvatski mornari” (koračnica), 2. Kuletin, “Iz splitske kale, (...)”, 6. Muhvić, “Mornarska” (koračnica) (...), 8. Silva, “Sveti Lovro” (koračni- ca) itd.⁴⁶

Prvi Starčevićev dan (“hrvatsko Antunovo”) u obnovljenoj hrvatskoj drža- vi proslavljen je svečano. Pripreme za nj traju tijekom prve polovice lipnja, a i ta je proslava sadržavala prosvjede hrvatskog nemirenja s gubitkom dijela ja- dranske obale. Mnogobrojne glazbene emisije i koncerti obogaćeni su i drugim umjetničkim izrazima tog raspoloženja. *HN* je 8. lipnja hvalospjevima obasuo pjesmu Andrije Ilića “Hrvatskim iseljenicima”, u kojoj su i stihovi: “Zovu vas ravnice, krševi i gore, / Jadranskog mora našeg plavi val, / Nasmijano sunce hrvatskoga neba / I otoka naših plavih dragi žal.”⁴⁷ Dva dana kasnije objavljena je prva u nizu novela pisanih na čakavskom narječju, novela Branka Ožegovića “Za pet dinara večeru”,⁴⁸ nakon koje će slijediti ulomak iz Skračićeve novele “Kadulja miriše”, s naslovom “Na lomaču – Murter”.⁴⁹ Tog je dana najavlje- no da će doglavljenik Budak odlučiti koja će od triju instrumentacija državne himne (Gotovčeva, Baranovićeva ili Odakova) biti prihvaćena kao najbolja, a 13. lipnja himnom se pozabavio i sam državni poglavar. *HN* je donio tekst «Lijepe naše», u novoj verziji koja sadrži stih “...Jadran more, svijetu reci...”,⁵⁰ prenoseći ujedno Pavelićev govor o značenju himne. U tom je govoru državni poglavar ponovio: “Za hrvatsku zemlju, koju ograničuju sinje Jadransko more, Mura, Drava, Dunav i Drina[,] svaki Hrvat mora biti spreman dati sve pa i svoj život.”⁵¹

Rimskim ugovorima, točnije člankom 2. Sporazuma o pitanjima vojničkog značaja, koja se odnose na jadransko primorsko područje, Hrvatska je izjavila da “nema namjeru držati ratnu mornaricu, osim što će raspolagati naročito osposobljenim jedinicama, potrebnim za osiguranje redarstvene i rizničke službe.”⁵² Time je njezino pravo na držanje ratne mornarice bitno ograničeno.

⁴² *HN*, br. 107, 30. svibnja 1941., 11.

⁴³ *HN*, br. 108, 31. svibnja 1941., 5.

⁴⁴ *HN*, br. 113, 7. lipnja 1941., 15.

⁴⁵ *HN*, br. 114, 8. lipnja 1941., 7.

⁴⁶ *HN*, br. 117, 11. lipnja 1941., 10., 6., 4.

⁴⁷ *HN*, br. 114, 8. lipnja 1941., 15.

⁴⁸ *HN*, br. 116, 10. lipnja 1941., 7.

⁴⁹ *HN*, br. 118, 12. lipnja 1941., 7.

⁵⁰ *HN*, br. 119, 13. lipnja 1941., 3. Utoliko su vrlo neprecizne tvrdnje niza pisaca, koji dopunu teksta hrvatske narodne himne stihom u kojem se spominje more, smještaju tek u razdoblje hrvatskog proljeća ili, čak, u 1990. godinu.

⁵¹ *HN*, br. 119, 13. lipnja 1941., 3.

⁵² *HN*, br. 96, 19. svibnja 1941., 2.; NDH, MVP, *Međunarodni ugovori 1941.*, 53.

S obzirom na pomorsku tradiciju Hrvata, ta je odredba s pravom smatrana posebno teškom, to prije što je hrvatsko novinstvo u Travanjskom ratu s velikom pozornošću pratilo rodoljubne akcije hrvatskih mornara.⁵³ Odmah nakon proglašenja države donesen je Zakon o osnutku vojske i mornarice Države Hrvatske,⁵⁴ čime su započele pripreme za formiranje Hrvatske ratne mornarice (HRM). Javljujući o tome, *HN* 24. travnja piše kako su novčane priloge za HRM uplatili Jadranska straža Osijek i Hrvatsko pomorsko potporno društvo «Janko Vuković Podkapelski».⁵⁵ Idućih su dana visoki državni dužnosnici počeli naglašavati važnost izgradnje trgovačke mornarice, a nastavljeno je objavljivanje vijesti o novčanim doprinosima za uspostavu HRM-a.⁵⁶ Imena pridonositelja za HRM list je objavio i 1. svibnja,⁵⁷ a dan kasnije najavio je da se 10. svibnja 1941. u Radničkoj komori treba održati veliki koncert u korist HRM-a.⁵⁸ Među službenim oznakama hrvatske državnosti i suverenosti objavljena je i odredba o izgledu zastave ratne mornarice,⁵⁹ što je bilo jednako normalno kao i odredbe o imenovanjima i otpuštanjima službenika u Šibeniku, Splitu ili u Blatu na Korčuli.⁶⁰ U br. 83. od 6. svibnja *HN* objavljuje i vijest da se zapovjedništvo HRM-a od 1. svibnja preselilo u zagrebačku Gundulićevu ulicu 3/I.

Već krajem travnja i početkom svibnja list počinje objavljivati popise časnika koji su se prijavili za službu u hrvatskoj vojsci.⁶¹ Prvi popis časnika koji su se prijavili za službu u HRM-u objavljen je tri dana nakon susreta Pavelića i Mussolinija u Tržiču.⁶² U idućim je danima tiskana već redovita vijest o doprinosima za osnutak HRM-a,⁶³ kao i reportaža o koncertu koji je u korist HRM-a održan u Radničkoj komori. Na koncertu su bili nazočni ministar Edo Bulat, pomoćni biskup Josip Lach, načelnik Zagreba Ivan Werner i mnogi visoki časnici.⁶⁴ Vijesti o doprinosima za mornaricu i popisi časnika koji su se u nju prijavili, objavljivani su i u idućem razdoblju (20. svibnja, 23. svibnja, 26. svibnja, 8. lipnja, 14. lipnja, 16. lipnja, 22. lipnja, 8. srpnja, 17. srpnja, 19. srpnja, 25. srpnja, 29. srpnja, 30. srpnja, 31. srpnja, 9. kolovoza, 21. kolovoza,

⁵³ Već 11. travnja 1941. *HN* je pisao kako hrvatski mornari svladavaju srpske zapovjednike, te objavio članak «Ustaše preuzimaju ratnu mornaricu», *HN*, br. 58, 11. travnja 1941., 2., 4.

⁵⁴ *Narodne novine*, br. 1, 11. travnja 1941.; *NDH, Zakoni, zakonske odredbe i naredbe*, knj. I., Zagreb 1941., 1.-4.

⁵⁵ *HN*, br. 71, 24. travnja 1941., 10.

⁵⁶ *HN*, br. 77, 30. travnja 1941., 8., 12.

⁵⁷ *HN*, br. 78, 1. svibnja 1941., 6.

⁵⁸ *HN*, br. 79, 2. svibnja 1941., 6.

⁵⁹ *HN*, br. 78, 1. svibnja 1941., 2.

⁶⁰ *HN*, br. 78, 1. svibnja 1941., 2.

⁶¹ U tim se popisima odvojeno navode imena pripadnika za I. odjel - Kopnenu vojsku, II. odjel - Hrvatsku ratnu mornaricu, III. odjel - Hrvatsko zrakoplovstvo, te IV. odjel - Hrvatsko oružništvo. Imena časnika i dočasnika koji su se prijavili u službu objavljivana su kako bi se javnosti dala prigoda da se eventualno očituje o moralnim i osobnim kvalitetama pojedinaca.

⁶² *HN*, br. 87, 10. svibnja 1941., 10.

⁶³ *HN*, br. 88, 11. svibnja 1941., 6.

⁶⁴ *HN*, br. 89, 12. svibnja 1941., 3. Dan kasnije je *HN* izvijestio da je na koncertu prikupljeno 11.504 dinara, što je predano Intendaturi zapovjedništva HRM-a.

2. rujna, 3. listopada itd.).⁶⁵ Slične su vijesti objavljivane i tijekom 1942. godine (11. veljače, 20. veljače, 26. lipnja, 17. prosinca itd.).⁶⁶ *HN* je 4. lipnja 1941. pod naslovom "Hrvatska država postoji s vojskom i mornaricom" javljao kako je ministar Dumandžić o tome govorio u Ogulinu.⁶⁷ Također je, u sklopu fotoreportaže sa zagrebačkog mimohoda od 13. lipnja, objavljena i fotografija "Hrvatskih mornara u mimohodu".⁶⁸ U Zakonskoj odredbi o državnoj vladi Nezavisne Države Hrvatske od 24. lipnja 1941. opisan je i djelokrug ministarstva hrvatskog domobranstva, u koji spada i "ustrojstvo, uprava i zapovjedništvo kopnene, pomorske i zračne vojske".⁶⁹ Od srpnja 1941. započelo je popunjavanje Hrvatskoga pomorskog sklopa, čiji su prvi dijelovi sredinom srpnja krenuli na Istočno bojište.⁷⁰ No, kao što se vidi, i prije ustrojavanja tog sklopa, tekstovi objavljeni u *HN*-u pokazuju da su pripreme za ustrojavanje Hrvatske ratne mornarice, započete u travnju 1941., nastavljene i nakon potpisivanja Rimskih ugovora, i to posve javno.⁷¹

S obzirom na gubitak Splita i Šibenika (Zadar i Rijeka već su bili u sastavu Italije), hrvatska je propaganda tražila kompenzaciju u tome što je novinstvo vrlo često izvještavalo iz drugih primorskih područja. Osobito se pozorno pratilo što se događa u Dubrovniku i u dubrovačkoj okolici. Bile su to prigode i za otvorene poruke javnosti. Tako, primjerice, opširno izvješće *HN*-a o posjetu konavoskog izaslanstva Paveliću nije ostavljalo nikakve dvojbe o stajalištu vla-

⁶⁵ Objavljujući imena darovatelja i prijavljenih časnika odnosno dočasnika, *HN* do 20. svibnja 1941. govori isključivo o "Hrvatskoj ratnoj mornarici". Toga se dana prvi put pri popisu imena darovatelja Hrvatska mornarica spominje bez atributa "ratna". U kasnijem se razdoblju naizmjenice koriste obje inačice, s tim da se popisi prijavljenih časnika i dočasnika redovito objavljuju pod naslovom "Hrvatska ratna mornarica".

⁶⁶ Oslanjajući se na podatke objavljene u *Vjesniku vojnih naredaba i zapovijedi*, Colić navodi da su do kraja 1941. objavljena imena 28 skupina časnika i 29 skupina dočasnika koji su podnijeli molbe za primitak u djelatnu službu HRM. Mladen COLIĆ, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.*, Beograd 1973., 247.-248.

⁶⁷ *HN*, br. 89, 12. svibnja 1941.

⁶⁸ *HN*, br. 110, 4. lipnja 1941., 2.

⁶⁹ *HN*, br. 131, 25. lipnja 1941., 1.-2.; *Narodne novine*, br. 59, 25. lipnja 1941.; *NDH, Zakoni, zakonske odredbe i naredbe*, knj. II., Zagreb 1941., 270.-282. Suvišno je naglašavati da pod pojmom "pomorska vojska" treba razumijevati ratnu mornaricu. Čini se da je ovaj izraz svjesno izabran, jer bi pojam "ratna mornarica" zapravo bio neutralniji, budući da ratna mornarica može postojati i na rijekama i jezerima, a ne samo na moru, dok "pomorska vojska" naglašava upravo primarnost njezine pomorske sastavnice.

⁷⁰ M. COLIĆ, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.*, 260.-261.; Krešimir Miron BEGIĆ, *HOS 1941.-1945.*, Split 1998., 119.-125.; Milan POJIĆ, *Hrvatska pukovnija 369. na Istočnom bojištu 1941.-1943.*, Zagreb 2007., 10.-11. Kao jedan od natječajnih uvjeta za primanje dobrovoljaca u Hrvatski pomorski sklop na Crnome moru bilo je i obvezivanje kandidata da će nakon svršetka školovanja ostati u pomorskoj i riječnom redarstvu najmanje šest godina. *HN*, br. 478, 17. srpnja 1942., 6.

⁷¹ Radi toga nije sasvim jasna tvrdnja N. Kisić-Kolanović da se "maršal S. Kvaternik nije (...) striktno pridržavao slova Rimskih ugovora", pa je započeo ustrojavanje HRM-a, a "u lipnju 1941., kad je počeo rat sa SSSR, postignut je tajni dogovor između Kvaternika i generala Glaisea da se jedna mornarička legija pošalje na Crno more". N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 124.-125. Takva formulacija može sugerirati da je Kvaternik postupao na svoju ruku, mimo (ili čak protiv) Pavelića i vlade, što ne bi imalo nikakva uporišta u izvorima, a bilo bi u suprotnosti s mnogobrojnim dokumentima i svjedočenjima suvremenika.

sti prema problemu tog dijela teritorija. Ni izaslanstvo, sastavljeno od crkvenih i pučkih predstavnika, a ni Pavelić u svome odgovoru, nisu izbjegavali ocjenu da je talijansko posezanje “tužna vijest, da će se od živog tijela Konavala otkinuti jedan dio i biti pripojen tijelu, kojemu nikada u povijesti nije pripadao; tijelu, kojemu ni zbog etničkih, pa ni zbog ekonomsko-gospodarstvenih, ni zbog historičkih, pa ni zbog strateških razloga Konavle ni u minimalnom svojem dijelu nikako ne pripadaju”. Ako se to dogodi, to bi bilo “krvavo zadiranje u živo meso jednog tijela i jedne duše, bacajuć u očaj i jedne i druge međusobno odijeljene i određene na ekonomsku i kulturnu propast”.⁷²

HN je 22. lipnja 1941. objavio važan članak predsjednika Matice hrvatske i jednog od najutjecajnijih kulturnih radnika u državi, u kojem se – uz podsjećanje na stoljetnu povijest i oduševljene pohvale Paveliću i Ustaškom pokretu – raspravlja o geopolitičkim pitanjima i ističe, između ostaloga: “Dalmacija, iako po svojoj klimi i maritimnom karakteru čini neku posebnost, ona se ne da od zaleđa odijeliti ni u životu ni u kulturi. Dalmacija je premalena da bi se u njoj moglo razviti nezavisno gospodarstvo, a još manje kakav poseban narod, pa zato u svim svojim trgovačko-pomorskim poslovima, kao i u svom etničko-povijesnom razvoju uvijek je bila upućena na svoje zaleđe. Ali i povijest te zemlje, te njezine etnografske prilike još jače utvrđuju istaknutu misao povezanosti Dalmacije sa zaleđem.”⁷³ Nekoliko dana kasnije, iste je te misli ponavljao drugi pisac, naglašavajući da je “Jadransko more – pluća hrvatskog državnog organizma”, a “Dalmacija temelj našeg narodnog blagostanja”.⁷⁴

Povodom dolaska talijanskih umjetnika u Zagreb, dužnosnik hrvatskoga Ministarstva vanjskih poslova piše o hrvatskoj kulturi i ističe kako je “dalmatinska Hrvatska stajala uporedo s najprosvjećenijim zemljama”, te spominje hvarsko kazalište, ali i druga kazališta “u svim većim mjestima dalmatinske Hrvatske, poimence u Dubrovniku, u srcu Dalmacije u Splitu i u drugim većim, pa i manjim mjestima”.⁷⁵ Vodeći zagrebački dnevnik s pohvalama piše o izdanjima Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU) u kojima su obrađeni hrvatski umjetnički spomenici u Krku, Rabu, Šibeniku, Splitu itd.,⁷⁶ te najavljuje skladbe s međimurskim i istarskim melosom.⁷⁷ Splitsko se kaza-

⁷² *HN*, br. 109, 3. lipnja 1941., 4.

⁷³ Filip LUKAS, “Geopolitika Nezavisne Države Hrvatske”, *HN*, br. 128, 22. lipnja 1941., 7. Da ove Lukasove teze i njihovo objavljivanje nisu nikakav ispad, pokazuje činjenica da su one u *HN*-u ponavljane više puta, te da su u skoro istovjetnom obliku uvrštene i u školske udžbenike. Usp. F. LUKAS, Nikola PERŠIĆ, *Zemljopis Nezavisne Države Hrvatske za više razrede srednjih škola*, Zagreb 1941., 21. U broju 257. od 29. listopada 1941. *HN* je prenio Peršićev članak “Geopolitički položaj Hrvatske”, objavljen u listu *Neue Ordnung*, u kojem se pisac također poziva na ovu Lukasovu misao.

⁷⁴ L-in, “Gospodarske potrebe Dalmacije”, *HN*, br. 133, 27. lipnja 1941., 9.

⁷⁵ I. OMRČANIN, “Talijanski umjetnici u Zagrebu”, *HN*, br. 144, 8. srpnja 1941., 9.

⁷⁶ *HN*, br. 146, 10. srpnja 1941., 9. Zapravo je riječ o predratnim izdanjima, izdanjima Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

⁷⁷ Tako je, primjerice, za 30. lipnja 1941. najavljeno radijsko emitiranje sljedećih skladbi: “Primorski napjevi: Matetić, a) *Oj divojko*, b) *Oj zelena mala dumbrava* (!), 2. Brajša, a) *Zrasla je jelva*, b) *Rosna, rosna košutica*, 3. Matetić, a) *Mila mi je majčica*, b) *Hitala je Mare*, 4. Matetić, *Prišal mi je sivi sokol*, 5. Brajša, *Tri Marije*.” Za 12. srpnja 1941. najavljene su Magdalenićeva

lište bez ikakvih rezervi svrstava u kazališta u NDH,⁷⁸ a pri objavi statistike mljekarstva, u hrvatska se naselja ubrajaju ne samo Split, nego i Molat, Olib i Silba.⁷⁹ Uvijek kad je pri navođenju kakvih zemljopisnih ili statističkih podataka moguće poslužiti se predratnim publikacijama, hrvatski tisak čini to kako bi izbjegao spominjanje nepovoljnog razgraničenja s Italijom.

Da svakidašnji izljevi hrvatskog iredentizma nisu slučajni, potvrdio je i govor ministra pravosuđa, dr. Mirka Puka, održan 20. srpnja 1941. u Omišu. Puk je, prema podacima iz dnevnika talijanske Druge armije, tom prigodom izjavio: "Misao svih nas ovdje okupljenih okrenuta je Splitu i drugim dalmatinskim gradovima koji danas ne pripadaju Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Nećemo nikada prestati misliti na Split, koji je uvijek bio na čelu svih gradova u borbi za Hrvatsku. Hrvatski narod neće imati mira dok Split i cijela Dalmacija ne budu prisajedinjeni Hrvatskoj. Bez Splita, bez svog slobodnog mora, Hrvatske ne može da se razvija i napreduje. Čvrsto je uvjerenje kompetentnih krugova da će, čim rat bude završen, biti ispravljene nepravde nametnute hrvatskoj naciji (...) i borit ćemo se ne samo za naš Split, već također i za Šibenik i Zadar (...) i za naše more, koje čitavo mora biti naše i samo naše."⁸⁰

Nastojanja hrvatskih vlasti da održe hrvatstvo anektiranih dijelova zemlje, posebno diskretnim financiranjem hrvatskih učitelja, koji su imali zadaću boriti se protiv agresivne politike potalijančenja, u Talijana su izazivala pozornost i negodovanje,⁸¹ pa je glavnu ulogu u tom otporu imala svijest o prolaznosti talijanske aneksije i djelovanje hrvatskih katoličkih svećenika.⁸² Talijansko je poslanstvo u Zagrebu prosvjedovalo zbog toga što hrvatski povratnici u anektirani dio Dalmacije hoće "održati u talijanskoj Dalmaciji osjećaj privrženosti Hrvatskoj", što otežava rad na utvrđenju granične crte na terenu.⁸³ Tijekom čitavoga trajanja aneksije dijela hrvatskog teritorija, talijanski će obavještajci,

skladba *Međimurje malo* te narodna pjesma iz Istre pod naslovom *Murve*. Malo kasnije, 19. srpnja izveden je Gotovčev *Jadran*, a za 20. srpnja list je najavio izvedbu sljedećih skladbi: Kuletin, *Kroz splitske kale*, Corelj, *Hrvatski mornari*; 29. srpnja su najavljene "Hrvatske narodne pjesme u obradbi Antuna Dobronića: (a) iz Primorja: 1. *Krušica se potresuje*, 2. *Popuhnul hladan vjetar*, 3. *Oj more duboko*, 4. *Vozila se po moru galija*, 5. *Ide momak kroz selo*; (b) Iz Međimurja (četiri pjesme) itd." Trećega kolovoza slušatelji su čuli Kuzmanićeve koračnicu *S Marjana*, a dan kasnije Bersinu skladu *Primorska pjesma*; 6. kolovoza je Ivo Balentović održao predavanje pod naslovom "Hrvatsko more, ribari i mornari"; a za 8. kolovoza je HN najavio sljedeće skladbe: Matko Brajša, 1. *Sunce shaja*, 2. *Sedela tužna grlica*, 3. *Istarski ples*; Ivan Matetić, *Drago mi konja kuje*; Slavko Zlatić, *Star me je prosija*. Osmoga kolovoza emitiran je "karišik dalmatinskih pjesama"; a 24. kolovoza Nazorova lirika i karišik pod naslovom *Jeka iz Dalmacije*...

⁷⁸ (c.), "Povoljno rješenje svih kazališnih pitanja u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj", HN, br. 152., 16. srpnja 1941., 9. U tekstu se navodi: "...u punom opsegu djelovat će u novome godištu kazališta u Osijeku, Splitu, Sarajevu i Banjoj Luci."

⁷⁹ "Razvitak mljekarstva u Dalmaciji", HN, br. 162, 26. srpnja 1941., 10. Te mljekarske zadruge, navodi se, proizvode "i sir, koji je na glasu i daleko izvan naše domovine".

⁸⁰ *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji 1941-1945. Zbornik dokumenata* (dalje: NOBD), Split 1981., knj. 1, 1941. godina, dok. br. 201, 495.-497.

⁸¹ Usp. NOBD, knj. 1., dok. br. 290, 638.

⁸² V. VRANČIĆ, *Urota protiv Hrvatske*, Zagreb 1943., 51.; ISTI, *Branili smo Državu*, II., 139.

⁸³ Hrvatski državni arhiv (dalje: HDA), Ministarstvo vanjskih poslova NDH (dalje: MVP NDH), kut. 3, "Prilike u anektiranoj (talijanskoj) Dalmaciji i na granicama ove", 4.

vojnici i političari upozoravati na to da hrvatski nacionalisti nastoje stvoriti uvjerenje u narodu kako je aktualno rješenje samo privremene naravi.

III. *Hrvatski narod* o jadranskim temama nakon tzv. reokupacije Druge zone

Službena je Italija trajno i temeljito pratila ima li u prekojadranskog susjeda kakvih izraza prototalijanstva ili podsjećanja na to da se u sastavu Kraljevine Italije nalaze područja koja su nastanjena netalijanskim stanovništvom, koji čeka oslobođenje i pripojenje matici. Kad bi takve slučajeve registrirala, pokušavala bi tu propagandu suzbiti pritiskom na državne vlasti, što je – uostalom – skoro uobičajen način postupanja u međudržavnim odnosima, i ne može se izolirano promatrati samo u odnosima između Italije i NDH.⁸⁴ Rim je i u inozemstvu vršio pritisak na vlasti i medije, štiteći svoje interese na istočnoj obali Jadrana.⁸⁵ Hrvatski poslanik u Rimu, dr. Stijepo Perić, bio je dobro svjestan te talijanske osjetljivosti, pa je – s obzirom na odnos snaga – preporučivao pomirljivu politiku, što se podudaralo s Pavelićevim mišljenjem i savjetom koji je on Periću dao pred odlazak u Rim. U pismu ministru Lorkoviću iz kolovoza 1941., Perić ističe kako “u pitanju forme treba uvijek popuštati Talijanima, a u pitanju sadržine ostati uporno nepopustljiv”. Radi toga treba dati naputak novinstvu da Italiju ne provocira, nego da joj podilazi veličanjem njezinih uspjeha i dostignuća.⁸⁶

No, Talijani se nisu dali zavesti povremenim lijepim riječima hrvatskih predstavnika. Oni su dobro uočavali da ne samo hrvatska javnost, nego i najviši državni dužnosnici NDH tretiraju Rimske ugovore kao nametnuto rješenje. Pisanje hrvatskog tiska o tome nije ostavljalo nikakvu dvojbu. Izrazi mržnje

⁸⁴ Kad je u srpnju 1929. E. Radetić priredio prvi broj lista *Istra – glasilo Istrana u Jugoslaviji*, jugoslavensko je državno odvjetništvo (iako je, kako naglašava Radetić, tada bilo sastavljeno od samih Istrana ili prijatelja Istre) iz obzira prema Italiji donijelo odluku o zapljeni. Nekoliko godina kasnije isti je pisac napisao, a Matica hrvatskih kazališnih dobrovoljaca uvježbala kazališnu predstavu “Za goli život”, koja problematizira život istarskih Hrvata pod fašističkom vlašću. Jugoslavensko je redarstvo izdalo nalog o zabrani i skidanju predstave s repertoara, pa je ona s uspjehom izvedena tek u Hobokenu (SAD) i višekratno reprizirana u istoj državi, u New Yorku. Ernest RADETIĆ, *Istarski zapisi*, Zagreb 1969., 300.-301., 306.-308. Zbog svoga hrvatskog stajališta i borbe za hrvatstvo Istre, Radetić je u Jugoslaviji zbog talijanskog pritiska bio prisiljen napustiti urednički položaj u listu koji je osnovao i uvelike ispunjavao svojim prilozima. Tihomil ISKRA, “Ernest Radetić: ‘Iskre pod pepelom’. Istarske priče i crtice za mladež”, Zagreb 1943.; *Hrvatska smotra*, br. 1-2, Zagreb, siječanj-veljača 1944., 82.-83.

⁸⁵ Kad je hrvatski kulturni izaslanik u Sofiji, Stipe Mosner, prigodom obljetnice proglašenja NDH, namjeravao na bugarskome radiju održati govor o hrvatskoj državi, bugarska mu je cenzura – kako javlja hrvatski poslanik u Bugarskoj Vladimir Židovec – zaplijenila “neka mjesta u njegovom predavanju i to baš mjesto gdje govori o granicama Hrvatske, koje se protežu od Mure do Jadranskog mora”, obrazlažući takvo stajalište opasnošću da se uvrijede Mađari i Talijani. Mosner je ipak uspio održati predavanje, ali tek nakon što se pozvao na neki članak iz *Völkischer Beobachtera*, gdje se spominju takve hrvatske granice. *Poslanstvo NDH u Sofiji*, sv. 1, dok. 88., 422.

⁸⁶ HDA, MVP NDH, Poslanstvo u Rimu. Pismo Stijepe Perića Mladenu Lorkoviću iz prve polovice kolovoza 1941.

prema Italiji bili su svakidašnji, a nisu rijetki ni incidenti i puškaranja između talijanskih vojnika i ustaša.⁸⁷ Talijanski poslanik Raffaello Casertano redovito je izražavao nezadovoljstvo prototalijanskim držanjem hrvatskih ministara, a u svibnju 1942. otvoreno se potužio Periću i Vladimiru Košaku da je Eugen Dido Kvaternik jedini prijatelj Italije u Hrvatskoj.⁸⁸

Te su pojave, uz talijanski strah od sve tješnjega hrvatskog povezivanja s Njemačkom – motiviranog upravo talijanskim držanjem – potaknule Rim da pokuša proširiti svoj posjed na istočnoj obali Jadrana. Na ruku su mu išle, s jedne strane, zabavljenost Njemačke na Istoku i nespремnost Berlina da se pojavi kao arbitar u hrvatsko-talijanskom sporu, a s druge strane teškoće u organiziranju hrvatske države i vojske te rasplamsavanje građanskog rata s teškim krvoprolićima. Iako je bila u nemaloj mjeri suodgovorna za takav razvitak, Italija ga je u kolovozu i rujnu 1941. uspjela iskoristiti za proširenje vlasti u obalnom pojasu, odnosno za reokupaciju tzv. Druge zone.⁸⁹ Bio je to novi poraz Hrvatske, možda i teži i pogubniji od onoga iz svibnja 1941.

Neki su strani promatrači tumačili da je upravo Hrvatska svojom nestrpljivošću i provociranjem Italije izazvala reokupaciju.⁹⁰ No, savjete o potrebi pomirljive politike uvijek je lakše dati, nego primijeniti. Osim o njihovu vanjskopolitičkom aspektu, trebalo je voditi računa i o unutarnjopolitičkim reperkusijama. Iz pisanja dnevnog tiska ipak se može zaključiti da su hrvatske vlasti od jeseni 1941. tražile kompromis. Određenu olakšicu stvarala je činjenica da su se rasplamsavale borbe na Istočnom bojištu, pa će zbog toga novine sve veći prostor posvećivati tamošnjim vojnim operacijama i međunarodnopolitičkim previranjima.

Tako će se od rujna 1941. objavljivati ipak manje tekstova u kojima se govori o hrvatstvu Dalmacije. No, svako malo bi iz novinskih tekstova i radijskih emisija izbijalo potiskivano ogorčenje. Dnevni su listovi objavljivali radijski program u kojem su se i dalje često najavljivale dalmatinske pjesme, a Ustaški

⁸⁷ Opširnije vidjeti: B. KRIZMAN, *NDH između Hitlera i Mussolinija*, passim.; Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika*, 674.-682. i dr.; N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 188.-194. i dr.

⁸⁸ N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Mladen Lorković ministar urotnik*, Zagreb 1998., 158. Deset dana kasnije je Casertano zaprijetio da će prototalijanske ekscese ubuduće rješavati na način da će se on "u buduće obraćati izravno na redarstvo, na Kvaternika, da se takve ljude pohapsi". *Isto*, 172. Vrlo je zanimljivo da se ove ocjene i stajališta talijanskog poslanika redovito prešućuju pri često, obilnoj i redovito nekritičnoj historiografskoj i publicističkoj eksploataciji Kvaternikovih poratnih članaka u kojima se raspravlja o Pavelićevoj (državnoj) politici prema Italiji (a potpuno prešućuje Kvaternikova uloga u represivnoj politici prema Srbima, Židovima, Romima i dr., koja je nesumnjivo pogodovala širenju građanskog rata).

⁸⁹ Opš. T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika*, 674.-737.; N. KISIĆ-KOLANOVIĆ, *NDH i Italija*, 175.-221.

⁹⁰ Tako je početkom rujna 1941. mislio, primjerice, i bugarski ministar vanjskih poslova Ivan Popov, koji je Hrvatskoj preporučivao pomirljiviju politiku prema Italiji, onako kako to čini Bugarska. *Poslanstvo NDH u Sofiji*, sv. 2, dok. 129., 119. Ne želeći sporove s Italijom, Bugarska se, primjerice, ustezala obilježavati spomen-dan braće Miladinov jer bi u suprotnome morala biti spomenuta njihova rodna Struga, koja je pripala talijanskoj Albaniji. *Isto*, sv. 1, dok. 80, 342.-343.

logor Zagreb X. je 16. studenoga održao koncert na kojem su izvedene i pjesme "Naše more i Vrbniče nad morem".⁹¹ *HN* je objavljivao pjesme i novele na čakavštini i prenosio tekstove poput onoga koji je 23. listopada pročitan na radiju u posebnoj emisiji pod naslovom "Za dom spremni": "Hrvati su svoju državu stvorili na području od Jadrana daleko na sjever i istok. Bilo je razdoblja kad bi im pojedine pokrajine bile otete, no za njih se uvijek vodila borba." Ta je borba bila duga i krvava, no ona se uvijek svršila pobjedom Hrvata...⁹²

Pripadnici Ustaškog logora Zagreb I. i II. položili su 1. studenoga prisegu nad Starčevićevim grobom u Šestinama, a Grga Pejnović im je održao govor u kojem ističe da su borba na moru i na kopnu uvjet za opstanak i izgradnju hrvatske države: "Još su čvrste i stabilne zidine Minčete i Lovrijenca. Još je gord i ponosan Klis, koji čuva kolijevku hrvatskog kraljevstva. Još je jak i odporan uskočki Nehaj, a ustaški Velebit, jao onome tko u njega dirne. Duh uskoka i morskih vukova nije umro. On danas živi u ustaštvu."⁹³ I sa svečanosti Družbe Braće hrvatskog zmaja, održane povodom Svih svetih, list je prenio spomen-slovo glasovitim Hrvatima, koje je izgovorio meštar-protonotar Viktor Mohr: "...U ovaj čas mi se čini, kao da čujem udarce uzavreloga mora, kako se razbijaju o tvrde hridi strmih obala, pa opet šum po pržini i žalu razlivenih, slomljenih valova uzduž uvala i plosnatih obala hrvatske Dalmacije i hrvatskog primorja. More naše proživljava sa svojim hrvatskim narodom prvi blagdan Svih svetih i Dušni dan u oslobodjenoj Hrvatskoj, pa nas ovako nemirno i uzburkano sjeća, da ne bi zaboravili hrabre njegove sinove, koji, ploveći svim morima i širokom pučinom[,] viju našu milu hrvatsku trobojnicu i pronose slavu hrvatskoga roda širom cijeloga svijeta. *S nama ste, a mi smo s vama do vijeka, draga nezaboravna braćo, hrabri sinovi hrvatskog jadranskog mora!*"⁹⁴

Glavni ustaški stan (GUS) pozivao je na zadušnice za Trumbića, a *HN* je objavio tekst dužnosnika GUS-a Stanka Drnasa, u kojem se za Splićanina Trumbića navodi: "Rodio se na najsvetijoj grudi hrvatske zemlje, u riznici slavnih uspomena, gdje su pohranjene kosti kraljeva, u kraju, koji se nazivao koljevka (!) Hrvata, u kraju u kojem titra duša naše povijesti..." Vijenac procvalih hrvatskih želja, kaže pisac, još nije dovršen, nego tek treba posve procvasti.⁹⁵ Kad piše o hrvatskim običajima, narodnim nošnjama ili narodnoj glazbi, *HN* donosi opise iz Dalmacije, s otoka i iz Istre, bez ikakve naznake da je riječ o područjima koja su izvan hrvatske države.⁹⁶ Najavljuje se kako će na dobrotvornom koncertu (u korist "Pomoći"), biti izvedene pjesme iz svih hrvatskih krajeva, pa tako i Špoljareva "Oj Subotico", Gotovčev "Jadraniu", Papandopulova "Medjimorska", Kolarićeva "Medjimorska rapsodija"; Gotovčeve "Tri na-

⁹¹ *HN*, br. 276, 18. studenoga 1941., 6.

⁹² *HN*, br. 253, 25. listopada 1941., 3.

⁹³ *HN*, br. 261, 3. studenoga 1941., 5.-6.

⁹⁴ *HN*, br. 265, 7. studenoga 1941., 7. Istaknuto u izvorniku.

⁹⁵ Stanko DRNAS, "U spomen velikom borcu. Treća obljetnica smrti Dra Ante Trumbića", *HN*, br. 276, 18. studenoga 1941., 2.

⁹⁶ Usporediti: Božidar ŠIROLA, "Hrvatska melografija do danas", *HN*, br. 335, 25. siječnja 1942., 12.

rodne pjesme iz Dalmacije: (a) O more duboko, (b) Marjane, Marjane, (c) Šetnju šeta” itd.⁹⁷ Jadransko more naziva se “našim sinjim morem”,⁹⁸ najavljuju se predavanja u kojima se govori o “lijepim krajevima i mjestima naše domovine od Varaždina do Kotora”,⁹⁹ ili uopće o “hrvatskome moru”.¹⁰⁰ U tekstovima o vojnopolitičkom razvitku u Europi objavljuju se stilizirani zemljovidi staroga kontinenta, na kojem su u sastavu Hrvatske ne samo Međimurje, nego i područja koja je Italija anektirala.¹⁰¹

U povodu izložbe “Hrvatska kroz viekove”, koja se od 10. do 30. listopada 1942. održavala u Mletcima, *HN* je objavio govor Milovana Žanića s otvorenja, iako on tada više nije bio ministar. Žanić je u govoru, između ostaloga, rekao: “Stoljećima su Hrvati pokazali svoje pomorske vrline, i toga su primjeri Dubrovnik i Senj kao središta ne samo duhovne, nego i stvarne kulture, što su dali sadržaj i smjer životu Hrvata.” Govoreći kako more treba spajati Hrvatsku i Italiju, nastavio je o svojoj domovini: “Geopolitički njezin položaj učinio ju je posrednikom europskog sjevera i juga ne samo u duhovnom, nego i u gospodarskom pogledu. Neprocjenjivo bogatstvo njezinih šuma, blago njezinih ruda, usljed primorskog položaja države Hrvata, dobiva posebno značenje, i ne spada u onaj biblijski talenat, koji je pao u neplodnu pustoš. (...) Više od tisuću godina uprijeti u Jadransko more sve do Mure, Dunava i Drine žive Hrvati na svojoj zemlji...”¹⁰² Učestalo se koriste prigode da se, u kontekstu rasprave o glagoljici, o etnografskim temama ili o starohrvatskim spomenicima, naglasi hrvatstvo istočne obale Jadrana i važnost priobalnog područja za hrvatsku kulturu i narodnu svijest.¹⁰³ R. Horvat među hrvatskim spomendanima podsjeća na 15. kolovoz 1861. i tadašnji zaključak Hrvatskoga sabora kojim je potvrđeno da grad i kotar Rijeka s lukom i Hrvatskim primorjem spadaju u nerazdružive dijelove Trojednice,¹⁰⁴ a u uvodniku na naslovnoj stranici *HN*-a u ljeto 1943. E. Bulat neprijateljska “podla obtuživanja, da se je nacionalistička Hrvatska bila odrekla borbe za svoju cjelokupnost i nezavisnost” uspoređuje s “davno otrcanim intrigama beogradske čaršije”¹⁰⁵ itd.

⁹⁷ *HN*, br. 347, 8. veljače 1942., 9.

⁹⁸ Primjerice, u članku Vladimira Radića (sin Stjepana Radića), “Poglavnik je ostvario težnju svih Hrvata”, koji je preuzet iz *Nove Hrvatske*, a koji završava riječima: “Zato su temelji Nezavisne Države Hrvatske, ma da je ostvarila tek godinu dana, čvrsti poput onih hridi Velebita, u koje uzalud udaraju bijesni valovi našeg Sinjeg (!) Jadranskog Mora (!). Te temelje niti paklene sile nisu kadre razoriti.” *HN*, br. 413, 29. travnja 1942., 3.

⁹⁹ *HN*, br. 451, 16. lipnja 1942., 5.

¹⁰⁰ Predavanje pod naslovom “Hrvatsko more”, s oko 200 dijapozitiva, održao je povjesničar dr. Rudolf Horvat u Društvu Zagrepčana 2. veljače 1943. *HN*, br. 644, 30. siječnja 1943., 8.

¹⁰¹ *HN*, br. 509, 22. kolovoza 1942., 6. Isto i u: *HN*, br. 519, 3. rujna 1942., 6. Usp. *HN*, br. 612, 20. prosinca 1942., 4. Kad objavljuje vrlo opširan članak pod naslovom “Velike novine i novinarski stališ u Italiji”, *HN* donosi zemljovid Apeninskog poluotoka i dijela Hrvatske, s oznakama četrdesetak talijanskih novina. Na zemljovidu nisu ucrtane političke granice niti je naveden bilo koji talijanski list istočnije od Pule i Rijeke. *HN*, br. 657, 14. veljače 1943., 5.

¹⁰² *HN*, br. 553, 13. listopada 1942., 1., 3.

¹⁰³ Tako je, primjerice, objavljen veći broj članaka na tu temu u srpnju, kolovozu i rujnu 1942., u povodu predaje Višeslavove krstionice HAZU.

¹⁰⁴ *HN*, br. 808, 15. kolovoza 1943., 4.

¹⁰⁵ *HN*, br. 814, 22. kolovoza 1943., 1.

U tom je smislu *HN* nastavio pisati o jadranskim temama sve do rujna 1943., kad je – nakon pada Italije – u hrvatskome tisku došlo do prave poplave prototalijanski intoniranih članaka o primorskim dijelovima Hrvatske. Njihova količina i kakvoća jasno pokazuju da su autori jedva dočekali trenutak kad će nesputano moći izraziti svoje misli i osjećaje.

Zaključak

Iako se za sav hrvatski tisak u NDH može reći da je bio pod nadzorom vlasti, vodeći zagrebački dnevnik, *Hrvatski narod*, može se bez ikakva krzmanja nazvati službenim glasilom vlade i Ustaškog pokreta. S obzirom na vojnopolitičko savezništvo sa silama Osovine, u njemu je tijekom analiziranog razdoblja (travanj 1941. – početak rujna 1943.) stalno nazočno naglašavanje hrvatske lojalnosti tom savezu i veličanje uloge Njemačke i Italije.¹⁰⁶ No, istodobno list na različite načine pothranjuje svijest o hrvatstvu istočne obale Jadrana, čime se ujedno sugerira da Rimski ugovori iz svibnja 1941. nisu konačna riječ u odnosima dviju država. Može se, dakle, reći da je pisanje hrvatskog tiska u proljeće i ljeto 1941. raspirivalo talijanski imperijalizam. No, na pitanje je li djelomično smanjenje intenziteta kako otvorene, tako i prikrivene prototalijanske propagande u hrvatskome tisku u kasnijem razdoblju, imalo povoljan učinak na hrvatsko-talijanske odnose, teško je sa sigurnošću odgovoriti. Uzroci nepovjerenja, pa i mržnje koja je ponegdje izbijala, bili su puno ozbiljniji i dublji.¹⁰⁷ Ipak je u prvoj polovici 1942. došlo do bar prividnog poboljšanja odnosa, koji je rezultirao sklapanjem Zagrebačkog sporazuma u lipnju 1942. i širenjem efektivne hrvatske vlasti u razvojačenom pojasu.¹⁰⁸ No, odnosi između Hrvatske i Italije trajno su imali obilježje neželjenog savezništva. To se neizbježno odražavalo i na hrvatskome tisku, dakle i na *HN*-u, koji u razdoblju 1942./1943. pokazuje više opreza, ali i dalje, mnogobrojnim tekstovima o hrvatskim jadranskim motivima, prkosi želji apeninskog susjeda da hrvatska

¹⁰⁶ Bilo bi zanimljivo usporediti stupanj lojalnosti *HN*-a politici suradnje s Osovinom, sa stupnjem lojalnosti koji tisak pod nadzorom Komunističke partije Jugoslavije pokazuje prema SSSR-u 1918.-1945. i 1945.-1948., kao i sa stupnjem lojalnosti Europskoj uniji koju, recimo, u posljednjih desetak godina iskazuje Vlada Republike Hrvatske.

¹⁰⁷ Talijanske vojne vlasti registrirale su kako je upravni zapovjednik ustaške mladeži, ujedno urednik *Hrvatske smotre*, jednog od najvažnijih glasila nacionalističke inteligencije, prof. Ivan Oršanić, 10. svibnja 1942. u Dubrovniku javno govorio da predstoji ponovno preuzimanje cjelokupne vlasti od ustaša na svetom tlu Hrvatske, da će se jake ustaške snage trijumfalno vratiti u hrvatske gradove i iz njih protjerati Srbe i Talijane, a da zapovijed od 7. rujna 1941., kojom su uvedene iznimne mjere u razvojačenom pojasu, zaudara na strvinu. *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Beograd, tom XIII, knjiga 2, dok. br. 52, 409.-412.

¹⁰⁸ Taj se razvitak možda može usporediti s onim u Bugarskoj. Hrvatski je poslanik u Sofiji početkom 1942. izvješćivao kako bugarska javnost mrzi Talijane zbog zapadne Makedonije. No, talijanski mu je kolega Magistratti u siječnju 1942. priopćio kako je i bugarska vlada u prvo vrijeme također pokazivala nezadovoljstvo, ali su se sada prilike smirile, pa je talijanska vlada "vrlo zadovoljna držanjem bugarske vlade u ovom pitanju". *Poslanstvo NDH u Sofiji*, sv. 1, dok. 78., 323.

područja pod svaku cijenu, pa i pod cijenu zatiranja hrvatskog imena i otvorene suradnje s neprijateljima hrvatske države, utopi u novo Rimsko carstvo.

SUMMARY

ADRIATIC THEMES IN *HRVATSKI NAROD* DAILY FROM APRIL 1941 TO SEPTEMBER 1943

The attitude of the government of the Independent State of Croatia toward the Italian occupation and annexation of one part of the Croatian littoral (May 1941 to September 1943) is impossible to analyze as a whole without looking at the fashion in which the “directed press” of Croatia during this period depicted the image of the future of these lands in domestic and foreign public opinion. In this regard, this article discusses the treatment of Adriatic themes in the key Croatian daily published in Zagreb, *Hrvatski narod*, to the capitulation of Italy in September 1943. The author likewise comes to the conclusion that Croatian journalism, in the context of numerous anti-Italian and “irredentist” comments made by Croatian state functionaries and military officers, represented one of the main factors which motivated Italian diplomats and military personnel to attempt a deeper political, economic, and territorial encroachment in Croatia. While antipathy to Italy grew in Croatia, the Italians correctly judged Croatia to be a disloyal ally, unwilling to accept that it was Italian imperialism which impaired a genuine alliance.

Key words: Independent State of Croatia, Kingdom of Italy, the daily *Hrvatski narod*, Rome Accords